

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.21>

УДК 902.01

Марія ВІДЕЙКО,

викладачка кафедри всесвітньої історії
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
магістр археології та давньої історії,
Київ, Україна

Mariia VIDEIKO,

Teacher of the Department of World History,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Master of Archeology and Ancient History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: m.videiko@kubg.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9786-9738>

Археологічні матеріали 16–17 ст. з міста Трипілля та його історична топографія

Стаття аналізує інформативний потенціал археологічних матеріалів 16–17 ст. із території міста Трипілля для відтворення його історичної топографії. Наявні відомості у писемних джерелах обмежені та недосить конкретні. У них лише згадано й побіжно описано такі об'єкти, як замок і культові споруди. Стосовно забудови й складових частин міста є лише загальні кількісні показники. Іконографічні джерела для цього періоду представлені мапами, що дають досить умовне уявлення про забудову міста. Матеріали, що стосуються історичної топографії, були отримані за останні двадцять років завдяки археологічним розкопкам, а також здані до КЗ КОР Обласний археологічний музей місцевими жителями. Колекція налічує понад півтори тисячі предметів, для яких зафіксовано місце знахідки. Серед них переважають фрагменти керамічного посуду та пічні кахлі, представлені також знаряддя праці, сліди ремісничого виробництва, цегла, цвяхи тощо. Здійснений аналіз цього зібрання засвідчив, що саме археологічні джерела дають змогу наповнити наявні описи й згадки реальним змістом, а також уточнити обриси заселеної території у цей час. Вони є тим елементом, який допомагає скласти цілісне уявлення про місто з використанням усього комплексу доступних джерел — писемних, іконографічних і археологічних.

Ключові слова: Трипілля, археологічні знахідки, топографія, 16–17 ст., замок, кахлі, кераміка.

Archaeological Findings of the 16th–17th Centuries from the Town of Trypillia and Its Historical Topography

The article analyses the informative potential of archaeological materials of the 16–17th centuries from the territory of the town of Trypillia to reconstruct its historical topography. The available data from written sources are limited and insufficiently specific, with only brief mentions of structures such as a castle and religious buildings. Information regarding the city's development and its components is reduced to general quantitative information. Iconographic sources for this period consist of maps, which offer a rather schematic representation of the town's layout. The materials related to historical topography were collected over the past twenty years through archaeological excavations and donations from local residents to the Kyiv Regional Archaeological Museum. The collection comprises over fifteen hundred items, each with documented find locations. These include predominantly ceramic fragments and stove tiles, as well as tools, traces of craft production, bricks, nails, and other items. The analysis of this assemblage demonstrates that archaeological sources are crucial in providing

concrete details to supplement and clarify the existing textual references. Furthermore, they help refine the boundaries of the inhabited area during this period. Archaeological materials, when integrated with the full range of available sources — written, iconographic, and archaeological — are key to forming a comprehensive understanding of the town.

Keywords: Trypillia, archaeological findings, topography, 16th-17th centuries, castle, tiles, ceramics.

©Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024
©Відейко М., 2024

Розташоване на Дніпрі неподалік Києва місто Трипілля відоме як літописне Треполь з 11 ст. Свідчення про це місто та його власників впродовж 16–17 ст. досить докладно розглянуті у працях різних авторів. Ці дослідження побудовані на використанні писемних джерел і дають загальне уявлення про наявність у тогочасному Трипільлі потужних міських укріплень, замку, різноманітної міської забудови¹. Однак бракує відомостей про локалізацію згаданих споруд, їхню архітектуру. Так, щодо трипільського замку, попри численні його згадки в актових документах і нарадивних джерелах, серед дослідників немає згоди: чи мав він, «як і всі тогочасні замки» регіону, дерево-земляні укріплення, чи був мурованим². Лише археологічні джерела у таких випадках дають змогу визначитися остаточно. Перші спроби їх використання для відтворення історичної топографії Треполя почалися після 2000 р., коли було розпочато дослідження цієї місцевості працівниками КЗ КОР Київський обласний археологічний музей (рис. 1).

Попри ту обставину, що систематичні розкопки на території міста не проводилися, а лише археологічні розвідки, зокрема й авторкою статті³, там за різних обставин у 2000–2023 рр. виявлено численні археологічні матеріали, що частково опубліковані⁴. Нині вони зберігаються у фондах КЗ КОР Київський обласний археологічний музей у с. Трипілля. Аналіз їхнього інформаційного потенціалу дає змогу уточнити низку подробиць про місто у 16–17 ст., що і є метою статті.

У привілеї короля Речі Посполитої Стефана Баторія від 1581 р. власникам Трипілля містився дозвіл Федору, Гапону, Ждану Детком Трипольським збудувати у місті замок і «осадити» його ремісниками й усякими «вільними людь-

ми»⁵. Це дало підставу для проведення широкого комплексу робіт з облаштування нового полісу на Подніпров'ї.

Важливим відкриттям, що може дати відповідь про розташування та характер укріплень трипільського замку, стало знайдення свого часу М. Квітницьким решток мурованих конструкцій по вул. Рибальській. Вони виявилися внаслідок зсуву краю кручі та складаються з кладки, виконаної з цегли й каменю на вапняному розчині (рис. 2). Товщина кладки досягає 0,8–1 м, збережена висота — до 5–6 м над рівнем майданчика, на якому нині розташована хата господарів ділянки. В одному місці вгорі збереглися рештки арки, мурованої з цегли (рис. 2, № 2). Блок кладки з цегли відколовся від основного масиву й лежить біля хати (рис. 2, № 5). Поруч на осипі знайдено фрагмент пічної кахлі з рельєфним орнаментом, який походить з культурного шару, що перекриває кладку.

Вгорі над садибою нині розташований майданчик, який займають сучасні виробничі приміщення. Між ним та вул. Замковою простежено рештки валу, який оточував цю ділянку з південного заходу. Сама вул. Рибальська підіймається по схилу й огинає гору, у зсуві якої виявлено рештки мурування, та виходить на майданчик над садибою, де його виявлено. У будинках, які йдуть цією вулицею, біля підніжжя гори у кількох місцях знайдено скупчення цегли, подібної до тієї, з якої зроблено кладку. Крім того, окремі цеглини такого типу виявлені під час прокладання газогону на вул. Замковій (рис. 2, № 6). Нині зразки цегли можна побачити в експозиції КЗ КОР Київський обласний археологічний музей. Це так звана «пальчаста цегла» (цегла-литовка) з рельєфною поверхнею. На Київщині та Чернігівщині її використання починається у 16 ст. і триває до 18 ст. Походження цього типу цегли пов'язують з Вели-

¹ Rulikowski E. Trypol. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa, 1892. Т. 11; Домотенко Ю.К. Преславне містечко Трипілля на Київщині. Київ, 2006. 184 с.; Білоус. Н. Містечко Трипілля та його власники Дідовичі-Трипольські у 16 — першій половині 17 ст.: невідомі сторінки історії. *Краєзнавство*. 2019. № 2. С. 8–28.

² Білоус. Н. Містечко Трипілля та його власники Дідовичі-Трипольські... С. 15.

³ Відейко М., Слесарев Є., Відейко М. Звіт про археологічні розвідки експедиції НДЛ археології на території Обухівського району Київської області 2018 року. С. 4–5.

⁴ Відейко М.М. Кераміка 17–18 ст. з території с. Трипілля. *Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 р.* Київ — Запоріжжя, 2007. С. 14–17; Маняка О. Археологічні матеріали та історична топографія літописного міста Треполя. *Археологічні дослідження на Київщині*. Трипілля, 2012. С. 135–138.

⁵ Білоус. Н. Містечко Трипілля та його власники Дідовичі-Трипольські... С. 27.

ким князівством Литовським, де її використовували для спорудження замків⁶.

Враховуючи те, що привілей на Магдебурзьке право для Трипілля, яким було зазначене право спорудження замку, був наданий королем Стефаном Баторієм 1581 р., використання цегли-литовки для будівництва виглядає цілком природно. Постає питання, а чи належать рештки виявленої споруди саме трипільському замку? Для відповіді на нього варто залучити картографічні та іконографічні джерела, які дають змогу локалізувати цю споруду.

Так, на мапі Гійома Левассера де Боплана місто Трипілля зображене у вигляді бастионної фортеці з окремим укріпленням — замком з боку річки Красної (рис. 6, № 1).

Саме тут проходить сучасна вул. Рибальська, де виявлено цеглу та рештки мурування (рис. 2). На відомому рисунку Домініка П'єра Де ля Фліза із зображенням Трипілля (1841) на краю гори у цьому місці видно зсуви. Майданчик над урвищем з парою розташованих на ньому хат з трьох сторін оточений досить високим валом, відсутнім з боку зсувів (рис. 6, № 3). Висота валу, якщо він зображений у певному масштабі, за висотою хат може бути визначена в межах 4–6 м. Вал присутній і в тому місці, де нині помітні його рештки. Таким чином у місці, де виявлено залишки мурування, розташовувався трипільський замок, згаданий у писемних документах.

Ця знахідка дає змогу припустити: у замку була мурована споруда. Часом її зведення цілком могли бути останні десятиріччя 16 ст., а саме після отримання королівського привілею 1581 р. Знахідка в культурному шарі північної кахлі, яку можливо датувати 17 ст., може свідчити про те, що будівельні роботи в замку проводилися і в цей час.

Як виглядав замок і з яких частин він складався? Зберігся опис трипільського замку, що було зроблено Павлом Халебським 1654 р.: «Поблизу церкви знаходиться друга фортеця дуже велика, красива і дуже сильна; всередині її є царський палац, який вже зовнішнім виглядом своїм тішить душу того, хто дивиться, ще перш ніж увійдеш до нього. Висока куполоподібна надбудова палацу над воротами фортеці дуже гарна і велична; над нею інша надбудова з куполом — насолода для поглядів глядача! — з витонченими ґратами навколо; вартвий там бачить на відстань одного дня шляху»⁷.

У цьому описі «друга фортеця» вірогідно відповідає п'ятибастионному замку на мапі Боплана

(рис. 6, № 1). Будівля «царського палацу» описана як така, що розташована всередині замку. Але разом із тим «висока куполоподібна надбудова палацу» міститься, за словами Халебського, «над воротами фортеці». Це було можливо лише у тому разі, якщо палац був частиною замкових укріплень. До їхнього складу входили земляні вали, які ми бачимо на рисунку 1841 р. Вірогідно ворота замку мали розташовуватися у місці, де вали відсутні — а саме там, де на зображенні показані зсуви. Саме тут було виявлено рештки мурування з цегли-литовки (рис. 2).

Таким чином є певні підстави стверджувати, що «царський палац» з опису Павла Халебського фактично був палацом-фортецею, що є типовим для тогочасних власницьких резиденцій на теренах України. Для їх спорудження власники часто послуговувалися проектами іноземних архітекторів. Так, відомий замок у Збаражі був створений за проектом архітектора Вінченцо Скамоцці, модернізований власниками, князями Збаразькими. Будівля палацу в Збаражі прилягала до валу, а вхід проходив через двоповерхову будівлю з приміщеннями для сторожі⁸.

Можливо, у майбутньому вдасться встановити хоча б приблизно тип замку-резиденції у Трипільлі. Ключем до цього можуть бути згадки Павла Халебського про «куполоподібні надбудови» у «царському палаці» Трипілля. Вірогідно, йдеться про вежі, увінчані куполами. Зокрема, включення схожих веж до замків-резиденцій є типовим для архітектури Франції 16–17 ст. Наприклад, бароковий замок Шато де Валенсе (будівництво розпочате 1540 р.) має три круглі башти, увінчані куполами⁹. Вибір круглої форми для башт не виглядає випадковим, адже вони були зручними для розміщення артилерії та широко застосовувалися в цей період в оборонних спорудах, хоча і виглядали архаїчними порівняно з укріпленнями бастионного типу, які увійшли в моду саме у 17 ст.

Певну підказку про те, як міг виглядати замок у Трипільлі, також дають мальовані московські карти, виконані у другій половині 17 ст. (рис. 6, № 2). На них ми бачимо вежі, увінчані саме куполами. В обох випадках на зображенні є споруда з подвійним куполом. Судячи з інших зображень Трипілля 17–18 ст., їхні автори послуговувалися певною інформацією про наявність мурованих споруд у показаних на мапі населених пунктах (рис. 6). Унікальність трипільського замку полягає в тому, що це поки що єдина відома мурована споруда такого типу в цьому регіоні.

⁶ Черненко О.Є. Монументальна архітектура Чернігівщини 17–18 ст.: методичні рекомендації для вивчення та датування мурованих споруд. Чернігів, 2018. С. 39–40.

⁷ Халебський П. Україна — земля козаків: Подорожній щоденник / упоряд. М.О. Рябий; післям. В.О. Яворівського. Київ, 2009. С. 114.

⁸ Вечерський В. Замки та фортеці України. Київ, 2015. С. 68.

⁹ Raoul R.P. Guide historique de Valençay. Le château-l'église-le tombeau de Talleyrand. Chateauroux: Laboureur, 1953. 544 p.

Писемні відомості стосовно забудови Трипілля досить скупі. Королівський привілей 1581 р. надавав власникам міста лише право на осадження людьми та будівництво корчми, звільненої від оподаткування¹⁰. З актових документів, які фіксують ситуацію у 30–40-х роках 17 ст., відомо, що власник Трипілля Максиміліан Бжозовський сплатив податки з 72 димів (1638 р.) та 144 димів у 1640 р.¹¹

З опису Павла Халебського дізнаємося лише те, що у місті були «...гарні будинки, лавки та заїжджі двори...», що належали «ляхам та євреям». Значно більше місця він приділив опису збудованого із дерева храму Преображення Господнього та його інтер'єру¹². Таким чином, на підставі згаданих джерел, можливо приблизно реконструювати склад міської забудови: це «дими» — оподатковувані садиби з житлами, «гарні будинки», які належали шляхтичам та євреям, корчми й заїжджі двори, ремісничі майстерні. Стосовно кількісних показників, то вони змінювались упродовж 16–17 ст. Якщо привілей 1581 р. на 1638–1640 рр. ще лишався чинним, то до числа оподатковуваних «димів» не мали б входити корчми. Не підлягали державному оподаткуванню шляхтичі, окремою справою було оподаткування євреїв. Отож кількість будівель у містечку мала бути більшою за 144, згадану в 1640 р.

Певні подробиці щодо «гарних будинків» Трипілля 17 ст. можна дізнатися лише з археологічних матеріалів. Наявність культурного шару 16–17 ст. на Посадівій Горі та її околицях підтверджена як зібраними на цій території матеріалами, так і спостереженнями під час земляних робіт у 2001, 2003 (рис. 3) і 2011 рр., а також шурфами, закладеними нами під час розвідки 2018 р.

2001 р. під час прокладання комунікацій до будівлі Київського обласного археологічного музею виявлено розвал миски та керамічний свічник, інші фрагменти посуду. Серед них велика тарілка з білої глини, оздоблена ангобним розписом. Рослинний орнамент нанесено червоним ангобом, а обведено червоно-брунатним (рис. 4, № 4). Цей тип тарілок характерний для кінця 17 ст.¹³ Тоді ж виявлено фрагменти ринки — глибокої скворідки у формі миски з ручкою. Виконані із сірої глини, вони мають темну поверхню, що свідчить про відновний випал (рис. 4, № 3). За профілем і трубчастою ручкою, відсутністю поливи ринку можна попе-

редньо датувати 16 ст.¹⁴ Показовим є фрагмент горщика — вінце з ручкою, виготовленого з глини світло-жовтого кольору. Зовні плічко має легке рифлення — кілька смуг заглибленого орнаменту у вигляді паралельних ліній (рис. 4, № 5). Світло-зелена полива нанесена по краю вінця, але тільки на внутрішній поверхні, що є характерним для кінця 17 ст. Цей фрагмент можливо зарахувати до типу 3 за класифікацією Л. Чміль¹⁵.

Ділянка, де зроблені описані вище знахідки, міститься поблизу місця розташування храму Преображення Господнього та ринкової площі, які були центром життя давнього міста. Докладний опис цієї церкви можна знайти у нотатках Павла Халебського¹⁶. Так, зокрема, відомо, що підлога у храмі була вимощена кам'яними плитами¹⁷. Під час земляних робіт між парком і шкільним стадіоном, які є нині на місці церкви, неодноразово виявляли людські кістки. Можливо, вони пов'язані з похованнями, які здійснювали довкола храму. 2018 р. під час розвідкових розкопок нами тут виявлено також майданчик, на якому обробляли камінь-пісковик (рис. 3, № 2)¹⁸.

Велика кількість керамічних виробів була зібрана співробітниками музею 2003 р. під час наглядку за прокладанням газової мережі по вулицях на Посадівій Горі, де колись розташовувалася найзаможніша частина міста. У розрізі траншей на глибині 0,5–0,7 м від сучасної поверхні були добре помітні обриси давніх ям і згарищ, у яких трапляються нашарування обпаленої глини, іноді з відбитками дерева (рис. 3, № 1). У розрізі та відвалі землі виявлено численну кількість фрагментів посуду та пічних кахлів 17–18 ст. (рис. 4–5). Рештки будівель свідчать про те, що зведені вони були з дерева. В опорядженні садиб і для будівництва печей використовувалася глина. Цеглу на будівництві не застосовували. Та обставина, що у траншеях немає великої кількості будівельного сміття, може свідчити про те, що при відбудові містечка у 18–19 ст. його вивезли, розчищаючи майданчики під нові споруди.

Значна кількість кераміки зібрана також у цьому районі у 2003–2005 рр. учнями місцевої школи-інтернату. Ці знахідки із розмивів давніх господарчих ям у кручі над Дніпром. Інша частина колекції, в якій переважають фрагменти керамічного посуду, походить із городів і садиб, що

¹⁰ Білоус Н. Містечко Трипілля та його власники... С. 27.

¹¹ Там само. С. 21.

¹² Халебський П. Україна — земля козаків... С. 113–114.

¹³ Телегін Д.Я., Винокур І.С., Титова О.М., Свешніков І.К., Виногородська Л.І. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. Київ, 1997. С. 72–73.

¹⁴ Чміль Л.В. Ужиткова кераміка XVII ст. з розкопок Вознесенського жіночого монастиря в Києві. *Лаврський альманах. Збірник наукових праць*. 2007. Вип. 17. С. 165; Іл. 8.

¹⁵ Там само. С. 165; Іл. 3.

¹⁶ Халебський П. Україна — земля козаків... С. 113.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Відейко М., Слесарев Є., Відейко М. Звіт про археологічні розвідки експедиції НДЛ археології... С. 4–5.

розташовані навколо останця, на території, яка нині обмежена заплавою річки Красною, частково затоплена після спорудження Канівського водосховища й засипана насипами захисної дамби та дороги. Ці знахідки можуть бути пов'язані із давнім укріпленим посадом Трипілля. Знахідки за р. Красною навпроти Трипілля можуть належати до згаданого у писемних джерелах селища біля Дівич-Гори.

Серед фрагментів кераміки більшість походить від різних за розміром горщиків. Знайдено досить значну кількість орнаментованих посудин. Вінця прості, невисокі, трохи відігнуті назовні. Плічка прикрашено штапованим орнаментом — коліщатковим штампом у вигляді трикутників, виконаних як прямими, так і пунктирними лініями, оточені також прямими та пунктирними лініями. 2023 р. неподалік від горна часів Русі виявлено фрагмент горщика — вінце з ручкою, глина сіра, поверхня обгоріла (рис. 4, № 1). Для вироблення горщиків застосовувався відновний випал, тому всі фрагменти мають чорний колір. Плічко оздоблено заглибленим орнаментом — косий хрест чергується з трьома прямими рисками. Ручка має характерний широкий жолоб посередині. Висота та нахил вінця, а також орнаментация дає змогу попередньо датувати фрагмент 17 ст.¹⁹ Звідти ж походить фрагмент плічка горщика зі світлої глини, прикрашений ангобним розписом — вертикальними рисками (рис. 4, № 2). Гострота плічка та описка дає змогу попередньо датувати фрагмент так само кінцем 17 ст.

Крім того, серед знахідок чимало фрагментів від тарілок. Серед них фрагмент верхньої частини керамічної миски, виконаної з червоної глини, у деяких місцях підкопчений, вінце нешироке, сильно відігнуте назовні, з маленьким округлим виступом по краю. Інший фрагмент вінця керамічного виробу, можливо миски чи макітри, зі штапованим орнаментом — ромби, розділені вертикальними рисками. Виконаний у техніці відновлюваного випалу, тому має чорний колір. Цікавий фрагмент походить від керамічної тарілки зі штапованим орнаментом на вінці — пунктирна лінія нанесена у вигляді трикутників. Має сірий колір, отже, випалена відновлюваним способом. Описані вище фрагменти мисок можна датувати 17–18 ст.²⁰

У колекції є досить представницьке зібрання керамічних кахлів (рис. 5). Опишемо найбільш типові та цікаві зразки: фрагмент лицьової пласти-

ни кахлі, вохриста глина, оздоблений рослинним орнаментом, створеним відтиском у дерев'яній формі (рис. 5, № 1), з лівого краю є одинарний бортик шириною близько 2 см, без поливи. Усі ці деталі уможливають зарахувати фрагмент до коробчастих кахлів і попередньо датувати 17 ст. Фрагмент лицьової пластини кахлі, з вохристої глини, оздоблений рослинно-геометричним орнаментом, створеним відтиском у дерев'яній формі, з низу є одинарний бортик шириною близько 2 см. (рис. 5, № 2). Ці ознаки дають змогу зарахувати фрагмент до коробчастих кахлів і попередньо датувати 17 ст. Фрагмент лицьової пластини кахлі, зі світло-вохристої глини (рис. 5, № 3), з рослинно-геометричним орнаментом, нанесеним методом штапування, враховуючи відсутність рамки та характер орнаментации, а також безколірність кахлі, можна попередньо датувати кінцем 17 ст. Коробчаста кахля, виконана з вохристої глини (рис. 5, № 4), що видно по стінках трапецієподібної румпи, однак лицьова пластина має сірий колір (можливо, затемнена спеціально), оздоблена геометричним орнаментом з рослинними елементами, зробленими методом відтискання у дерев'яній формі, наявність невисокої одинарної рамки товщиною 2 см дає змогу попередньо датувати 17 ст. Фрагмент лицьової пластини кахлі (рис. 5, № 5), глина світла, орнамент рослинний, геометричний і тваринний чи взагалі сюжетний, створений відтиском у дерев'яній формі, можливо датувати 17 ст. за відсутності поливи та сюжету. Фрагмент лицьової пластини кахлі з червоної глини (рис. 5, № 6), орнамент геометрично-рослинний, створений відтиском у дерев'яній формі, можна попередньо датувати 17 ст. Описані вище керамічні вироби типові для Середньої Наддніпряниці й відомі з інших пам'яток, датованих 17 ст. у цьому регіоні²¹.

Аналіз збірки кахлів з Трипілля засвідчив, що вона містить різноманітні за сюжетами кахлі, які могли належати до різних наборів. Попередньо можна говорити про 22–25 наборів, які, вірогідно, походять від різних печей. Усі вони виявлені на Посадівій Горі, у верхній її частині, а декілька походять з місця, де розташовувався замок. Враховуючи те, що такі грубки могли собі дозволити заможні власники, ці знахідки доповнюють писемну інформацію стосовно заможності міста²².

У колекції є також цікава знахідка — фрагмент керамічної люльки²³ з циліндричною чашечкою для тютюну, що переходить у кокотку, зігнуту скісно вверх основу чубука, з'єднану з чашечкою

¹⁹ Чміль Л. Київська кераміка 16–17 ст. URL : <http://archaeology.kiev.ua/journal/050901/chmil.htm>

²⁰ Відейко М.М. Кераміка 17–18 ст. з території с. Трипілля... Рис. 2.

²¹ Телегін Д.Я., Винокур І.С., Титова О.М., Свешніков І.К., Виноградська Л.І. Археологія доби українського козацтва... С. 72–73; Dąbrowska M. Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca 17 wieku. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, 1987. S. 28–116.

²² Халебський П. Україна — земля козаків... С. 114.

²³ Відейко М.М. Кераміка 17–18 ст. з території с. Трипілля... Рис. 3–8.

внутрішнім каналом. Основа чашечки прикрашена вертикальними канелюрами. Зроблена вона з добре приготованої глини без домішок. Внутрішня поверхня чашечки чиста, незакопчена, зовнішня поверхня вкрита зеленою поливою. Попередньо люльку можна датувати 17 ст.

У нотатках Павла Халєбського про Трипілля є згадка, що місто «складається з трьох частин»²⁴. Зображення частини Трипілля у 17 ст. на лівому березі р. Красної (рис. 6, № 2, 4) підтверджується археологічними знахідками, які зберігаються в Київському обласному археологічному музеї. Серед них є великий залізний ключ, яким могли зачиняти двері масивних розмірів. Він переданий власником садиби, що розташована на схилах Дівич-Гори. Звідти ж походить сокира, яку можна датувати 17 ст. і яка має аналогії серед матеріалів з поля Берестецької битви 1651 р.²⁵

Таким чином, матеріали, що надійшли до музею упродовж 2000–2023 рр., надають інформацію про територію м. Трипілля у 16–17 ст. Вона була значно більша за фортецю, позначену на картах другої половини 17 ст., і обіймала не лише Посадову Гору, але й територію довкола неї, а також ділянки на лівому березі р. Красної та схилах Ді-

вич-Гори. У середині 17 ст. місто зазнало значних руйнувань, проте археологічні дослідження відповідних шарів становлять інтерес щодо отримання датованих цим часом комплексів матеріальної культури. Археологічні матеріали підтверджують існування у Трипіллі мурованого замку й дають змогу уточнити його розміщення на мисі Посадової Гори — навпроти давньої переправи через р. Красну. Є вірогідність того, що для його спорудження було використано проект, який наслідує бароковим замкам Франції, про що свідчить вежа з куполами. Знахідки керамічних пічних кахлів інформують про існування певної кількості будівель, що належали заможним мешканцям міста у центральній частині Посадової Гори. Поблизу церкви Преображення Господнього виявлено сліди обробки кам'яних плит, якими, згідно з писемними відомостями, було вимощено підлогу храму. Знахідки керамічного посуду підтверджують існування Трипілля як міста у 16–17 ст. й уможливають окреслення його меж того часу. Колекція матеріалів, що зберігається нині у Київському обласному археологічному музеї в с. Трипілля, на нашу думку, заслуговує на подальше дослідження та більш розгорнуту публікацію.

ВІЗУАЛЬНІ ДОДАТКИ

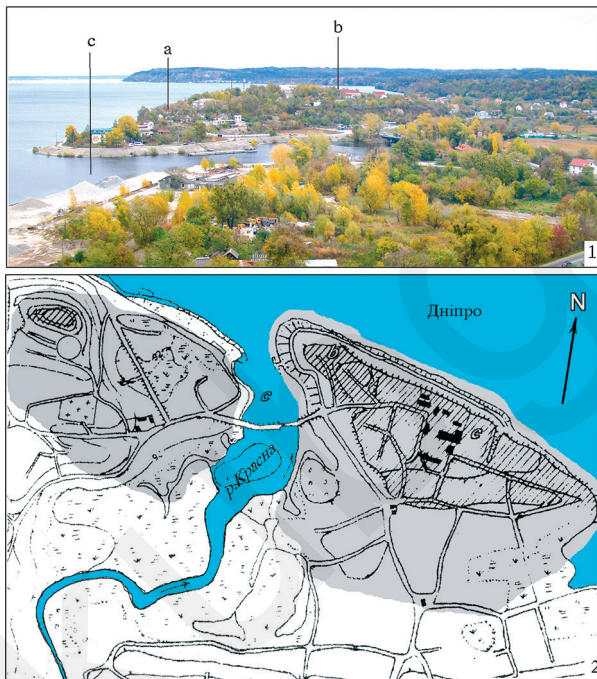

Рис. 1. Трипілля: 1 — сучасний вид на місце розташування міста у 16–17 ст. (Посадова Гора та її околиці); 2 — знахідки археологічних матеріалів 16–17 ст. на плані сучасного с. Трипілля (а — місце розташування замку; б — розташування храму Преображення Господнього; с — річка Красна)

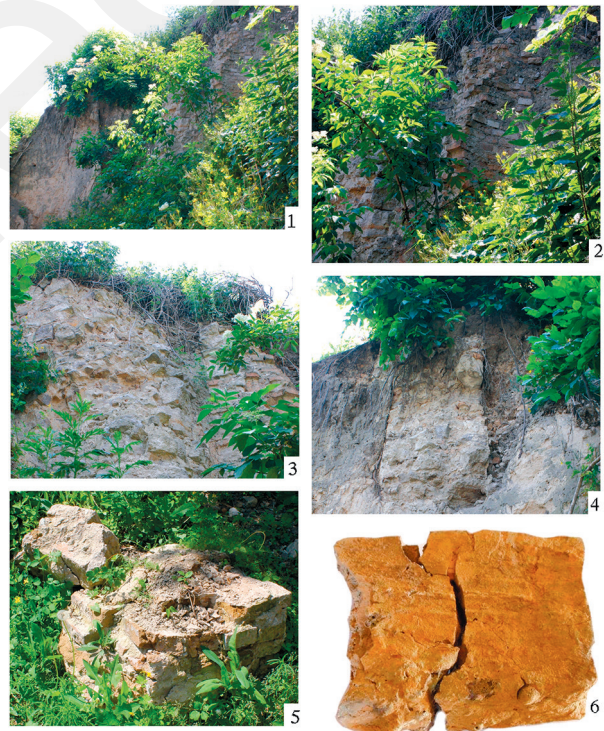

Рис. 2. Трипілля: 1–5 — залишки кладки 16 ст. на вул. Рибальській (руїни замку); 6 — цегла-литовка, знайдена на Посадовій Горі.

²⁴ Халєбський П. Україна — земля козаків... С. 114.

²⁵ Свешніков І.К. Битва під Берестечком. Львів, 1993. Рис. 51.

Рис. 3. Трипілля: 1 — траншея 2003 р. під газолін, у профілі рештки споруди 17 ст.; 2 — шурф поблизу храму Преображення Господнього, 2018 р.

Рис. 5. Трипілля, фрагменти пічних кахлів 17 ст., знайдені на Посадівій Горі (КЗ КОР Київський обласний археологічний музей)

Рис. 4. Трипілля, фрагменти керамічного посуду 16–17 ст., знайдені на Посадівій Горі (КЗ КОР Київський обласний археологічний музей): 1 — фрагмент вінця горщика; 2 — фрагмент плічка горщика; 3 — фрагменти ринки; 4 — тарілка з ангобним розписом; 5 — вінце з ручкою.

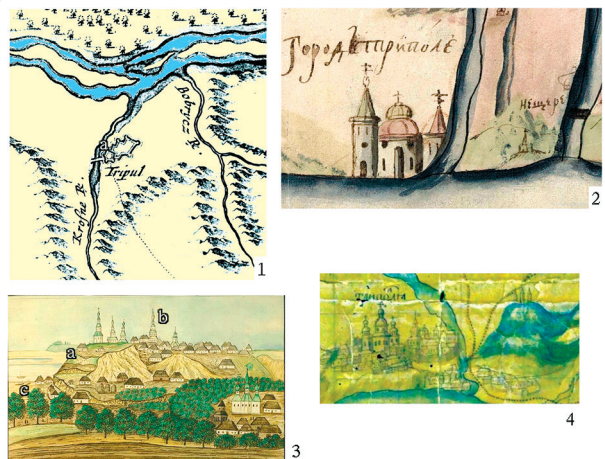

Рис. 6. Трипілля, картографічні та іконографічні джерела: 1 — фрагмент мапи Г. де Боплана (а — позначення замку); 2 — фрагмент мальованої московської карти Київської губернії 18 ст., виконаної в архаїчній манері; 3 — рисунок Д. П. Де ля Фліза, датований 1847 р. (а — місце розташування замку; б — храм Преображення Господнього; с — річка Красна); 4 — фрагмент карти останньої чверті 17 ст. — поєднання умовних позначень природних об'єктів та «реалістичне» відтворення населених пунктів.

REFERENCES

- Bilous, N. (2019). Mistechko Trypillia ta yoho vlasnyky Didovichi-Trypolski u XVI — pershii polovyni XVII st., nevidomi storinky istorii [Trypillia: The Town and Its Owners Didovychy-Trypilsky in the 16th — the first half of the 17th century. The Unknown pages of history]. *Kraieznavstvo*, 2, 8–28 [in Ukrainian].
- Chernenko, O. Ye. (2018). *Monumentalna arhitektura Chernihivshchyni 17–18 st, metodichni rekomendatsii dlia vuvchennia ta datuvannia murovanykh sporud*. Chernihiv [in Ukrainian].
- Chmil, L. (2007). Uzhytkova keramika XVII st. z rozkopok Voznesenskoho zhinochoho monastyria v Kyievi. *Lavrskiy almanakh*, 17, 32–42 [in Ukrainian].
- Chmil, L. (2001). Kyivska keramika XVI–XVIII st. [in Ukrainian]. <http://archaeology.kiev.ua/journal/050901/chmil.htm>
- Dąbrowska, M. (1987). *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław [in Polish].
- Domotenko, Yu. K. (2006). *Preslavne mistechko Trypillia na Kyivshchyni*. Kyiv [in Ukrainian].
- Khalebskyi, Pavlo. (2009). *Ukraina — zemlia kozakiv: Podorozhnii shchodennyk*. Kyiv [in Ukrainian].
- Manyaka, O. (2012). Arkheolohichni materialy ta istorichna topografia litopysnoho mista Trepolya. *Arkheolohichni doslidzhennia na Kyivshchyni*. Trypillia, 135–138 [in Ukrainian].
- Raoul, R. P. (1953). *Guide historique de Valençay. Le château-Pèglise-le tombeau de Talleyrand*. Chateauroux [in French].
- Rulikowski, E. (1892). Trypol. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, XII, Warszawa [in Polish].
- Svieshnikov, I. K. (1993) *Bytva pid Berestechkom*. Lviv [in Ukrainian].
- Telegin, D. Ya. Vinokur I. S., Titova O. M., Svieshnikov I. K., & Vinogradska, L. I. (1997). *Arkheolohiia doby ukrainskoho kozatstva XVI–XVIII st.*, Kyiv [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V. (2015). *Zamki ta fortetsi Ukrainy*. Kyiv [in Ukrainian].
- Videiko, M. M. (2007). Keramika XVII-XVIII st. z terytorii s.Trypillia. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukrainy 2005–2007*, 9, 14–17 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 14.09.2024 р.

Дата схвалення до публікації: 27.09.2024 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)